Ulakbilge
Sosyal Bilimler Dergisi

Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Halk Edebiyatı Metin Türleri Üzerine Bir İnceleme

Selami ŞİMŞEK[1] · **Yasemin BAKİ**[2]
[1] selamisimsek@gumushane.edu.tr · ORCID https://orcid.org/0000-0003-4417-1883
[2] ysmnbaki@gmail.com · ORCID https://orcid.org/0000-0003-4064-3724

Bu araştırma, Prof. Dr. Selami Şimşek'in danışmanlığında yürütülen "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Selami Şimşek ve Yasemin Baki. "Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Halk Edebiyatı Metin Türleri Üzerine Bir İnceleme". ulakbilge, 99 (2026/2): s. 235–246. doi: 10.7816/ulakbilge-14-99-07

ÖZ

Mevlânâ, XIII. yüzyılda yaşamış bir Türk sûfî, şâiri ve bilgesidir. O, yaşamı boyunca birçok eser vücuda getirmekle birlikte bunlar içerisinde en öne çıkan eseri *Mesnevî'*dir. Altı ciltten ve yaklaşık 26 bin beyitten oluşan bu eser onun, Anadolu'nun Türk kültür ve irfanıyla mayalanmasındaki etkin rolünün bir sembolü niteliğindedir. Mevlânâ, üstlendiği bu misyonla Anadolu insanının yaşadığı buhranlı dönemde açtığı çığırla toplumu aydınlatacak öğretiler ortaya koymuştur. Bu öğretileri yine halkın kendi ürünleriyle besleyerek sunan Mevlânâ'nın, mezkûr eserinde halk kültürü ve edebiyatı metin türlerini de aktif bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bu araştırmada bir âlim, sûfî ve şâir olmanın yanında bir halk adamı olarak da tanımlanan Mevlânâ'nın en meşhur eseri olan *Mesnevî*'de hangi halk edebiyatı metin türlerine yer verdiği, bu metinleri kullanım amacı ele alınıp ortaya konulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda *Mesnevî*'sinde tasavvufî hakikatleri pratik ahlâka dair öğütlere dönüştürerek farklı metin türlerini iç içe geçirip, her seviyeden insanın rahatlıkla anlamasına olanak sunacak şekilde yapılandırmış olan Mevlânâ'nın, halk edebiyatı metin türlerinden; halk hikâyesi, masal, fıkra, kısâs-ı enbiyâ, menkıbe, Hz. Ali'nin cenknâmeleri ve Hamzanâmelere sıklıkla yer verdiği tespit edilmiştir. Eserde bu metin türlerinin kullanım amaçları incelendiğinde ise Mevlânâ'nın eserini adeta aşk ile yaratılan insana, aşkın epistemolojisi ekseninde yaratılışını ve varlığını sorgulatan ontolojik bir aşk kitabı olarak sunduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, halk edebiyatı, metin türleri

Giriş

Mevlânâ, günümüzde de güncelliğini koruyan söylemiyle çağlar üstü bir bilgedir. Bu bilgelik çok yönlü bir bakış açısıyla bezenmiş ve iç içe geçmiş dinamikliğini hala sürdüren bir yapıya işaret etmektedir. Nitekim Sâmiha Ayverdi, Mevlânâ'nın Anadolu'daki işlevini şöyle açıklar: "Bir ruh mimarı, bir sanat ve fikir yapıcısı, bir medeniyet inşacısı olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, XIII. asır Anadolu'sunun huzursuz haritasını, bir tarla sürer gibi, kazmış, bellemiş, ekmiş böylece de gelecek zamanların manevî ve medenî zahiresini hazırlamıştır." (aktaran Seyhan, 2007, s. 36).

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemin özellikleri onun bu rolünün açığa çıkışında şekillendirici bir işleve sahiptir. O dönem Moğolların, Selçuklu Devleti'ni egemenliği altına almasıyla Anadolu coğrafyasında oluşturduğu ayrıştırma ve dağılma toplumun her katmanında hissedilen acı deneyimlerle karşılık bulmuştur. Mevlânâ, bu yaşanılanlara karşı duyarsız kalmayıp halkın dertlerine çareler bulmak amacıyla çeşitli devlet adamlarına mektuplar göndermiştir. Bu durum onun toplumun her katmanıyla iç içe oluşunun bir göstergesidir (Schimmel, 1973, ss. 138–142; 1999, s. 31).

Bu dönemde toplumu inşa eden fikir adamlarından biri olan Mevlânâ insanlığın içine düşmüş olduğu bu karmaşadan çıkışta toplumun kurtuluşunu insanın kurtuluşuyla özdeş olarak görüp bu durumun düzelmesi için önce insanın düzelmesi ve mevcut köklerine dönmesinin gerekliliğini vurgular. Mevlânâ, eserlerinde ve özellikle *Mesnevî*'de köklerine bağlı ama bugünün değerleriyle de özdeşleşmiş çağdaş insan modeline dair sunduğu fikri tasarımla Anadolu insanına rehberlik ederek Türk toplumunun beslendiği önemli kaynaklardan biri olmuştur (Yeniterzi, 1997, s. 109).

Onun sadece Anadolu'da değil tüm dünyaya ulaşan haklı şöhretinin gizemi, çeşitli anlayışların kendine özgü sentezini gerçekleştirme dinamizmi ve yaşadığı sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamın ötesine geçebilme

Makale Bilgisi:
Geliş: 9 Mart 2026 Düzeltme: 15 Nisan 2026 Kabul: 1 Haziran 2026

© 2026 ulakbilge. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY) 4.0 lisansı ile yayımlanmıştır.

orijinalliğine sahip düşünce yapısında gizlidir (Çelik, 2002, ss. 21–38; Riyâhî, 1995, ss. 85–98). Farklı bakış açıları ve görüşleri birleştiren sentezci düşünce sisteminin arkasında müderrisliğinin yanı sıra aldığı tasavvufi eğitimin de etkisi büyüktür (Fürüzanfer, 1997, s. 140; Ocak, 1996, ss. 91–92, 140). Mevlânâ'nın bu kuşatıcılığının dilsel boyuttaki göstergeleri olan eserleri, salt bir dini eser olmaktan öte fesahat ve belagat boyutundaki söylemi cevami'ül-kelim olarak da tabir edilen az sözle çok şey anlatacak derinliktedir. Mevlânâ bu nitelikleri sağlarken düşüncelerin somutlaştığı yazı kalıpları olan metin türlerini de aktif bir şekilde kullanarak söylemini çeşitlendirip zenginleştirmiştir.

Kendi düşünce dünyasını ortaya koyan çeşitli eserler vücuda getirmesi yanında Mevlânâ'nın en meşhur eserlerinden biri *Mesnevî*'dir. Bu eserine İslâm medeniyeti çerçevesinde teşekkül ettirilen klasik edebiyat eserlerinde en yaygın olarak kullanılan mesnevî nazım şeklinin ismini vermiştir. Bu nazım şeklinde her beyit kendi içerisinde kafiyeli olmakla birlikte kafiyedeki serbestlik, bu nazım şeklini hikâye, roman ya da didaktik türlerin kullanımına elverişli kılar. Bu nazım şekli başlı başına bir anlatı formu olmasının yanı sıra Mevlânâ'nın sözündeki kudretle ona ithafen özel bir isim olarak kullanılır olmuştur.

*Mesnevî'*nin şekli boyuttaki bu kuşatıcılığı eserin içeriğinde de kendini gösterir ve insan yaşamının farklı manzaralarına ev sahipliği yapar. Bu anlatıların ortaya konulmasında *Mesnevî*'nin en bariz özelliğinin "el-mecâzu kantaratu'l-hakîka"[1] üslubuyla yazılmış olması gösterilebilir. Yazar, bu dilsel köprüyü; âyetler, hadisler, telmihler, hikâyeler, fıkralar, özdeyişler, şarkın eski efsaneleri; peygamber kıssaları ve evliyâlara ait menkıbeler, astronomi, tıp, psikolojiye, din ve sosyal bilgilere kadar, maddî ve manevî birçok ilmi buluşturarak yapar. Eser ayrıca yazıldığı devrin sosyal yaşamına dair birçok bilgiyi barındırması yönüyle de halk unsurlarıyla yoğrulmuş bir eser olarak nitelendirilebilir (Gölpınarlı, 1985, s. 256).

Bir halk adamı olarak da nitelendirilen Mevlânâ, eserinde sözlü geleneğin ürünlerinden çokça faydalanmıştır (Can, 2003, s. 338). *Mesnevî*'yi teşekkül ettirirken halk edebiyatı sahasındaki mensur anlatı türlerini kendine özgü üslubuyla iç içe geçecek şekilde inşa etmiştir. Eserde yer alan bu mensur türleri mesnevî nazım biçiminde birleştirmiştir. Başka bir söylemle Mevlânâ'nın eserini anlatı formu olarak mesnevî nazım biçimiyle, kurgusallık açısından ise halk edebiyatı mensur türleriyle inşa ettiği söylenebilir. Bir form altında başka kurgusal nitelikleri birleştirerek de günümüz çağdaş yazma yöntemlerinden biri olan yaratıcı yazma becerisinin en işlek şekilde iç içe geçirdiği halk edebiyatı türleriyle eserinin panoramasını oluşturur. *Mesnevî'*de halk edebiyatına ilişkin kullanılan mensur türler arasında halk hikâyesi, masal, fıkra, kısâs-ı enbiyâ, menkıbe, Hz. Ali'nin cenknâmeleri ve Hamzanâmeler sayılabilir.

Halk Hikâyeleri

Türk halk edebiyatının anlatmaya dayalı türlerinden biri olan halk hikâyeleri Arapça "hakeve" kökünden türemiş olup "anlatma, rivayet" anlamlarına gelmektedir. Türk halk hikâyeleri; çeşitli halk anlatılarıyla beslenip dinî, sosyal hadiselerle yoğrularak halkın fikirlerini yansıtan ayna niteliğindeki eserlerdir (Elçin, 1998, s. 444). Halk hikâyelerine ilişkin çeşitli sınıflandırmalar yapılmakla birlikte en genel sınıflandırmada bu hikâyeler aşk ve kahramanlık olmak üzere ikiye ayrılmakta bazen de bu iki konu birlikte işlenmektedir.

Anlatma esasına dayanan bu tür, kültür hazinesi olarak geçmişle günümüz arasında köprü kurmaktadır. Mevlânâ da insanlara aktarmak istediği gerçekleri, manevî ve ahlakî gözlemleriyle birleştirerek halka kolayca kavratmak amacıyla eserini hikâyeler zinciri olarak kurgulamıştır (Çelik, 2002, s. 27; Devellioğlu, 1993, s. 1020). Mevlânâ, hikâye anlatma geleneğiyle aktarmak istediği gerçekliği farklı boyutlarıyla detaylandırarak geniş bir bakış açısı sunmakla birlikte hikâyelerin içerisine yerleştirdiği âyet, hadis, atasözü, deyimlerle de eseri edebî açıdan zenginleştirmiştir. *Mesnevî'*deki hikâyelerin kaynakları incelendiğinde ise bunlar; "*Pançatantra, Kathasaritsagara, Kelile ve Dimne"* gibi Hint kaynaklarının yanı sıra babasından, Seyyid Burhaneddin'den, Şems'ten öğrendiği *hikâyeler*, Ferîdüddîn Attâr'ın *Esrârnâme* ve *İlâhînâme*'si, Sa'lebî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ*'sı, Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'i, Şems-i Tebrîzî'nin *Makâlât*'ı gibi eserler sayılabilir (Yeniterzi, 2006, s. 3). Bu eserlerden yararlanırken doğunun tasavvufi hikâye anlatıcılarının rolünü benimsemiş; bu çerçevede hikâye içinde veya hikâye sonunda kendi görüşlerini aktarmalarına ilişkin yolu izlemiştir (Ayan, 1991, ss. 3–5).

Mevlânâ bu türü, öğüt vermek amacıyla bir araç olarak kullanır (Can, 2003). Hikâyelerinde insan tabiatı hakkındaki derin bilgisini, insanın kendini tanıma serüveniyle eş güdümlü sunar. Böylece hikâyeler yardımıyla tasavvufi hakikatleri, pratik ahlâka dair öğütlere dönüştürür (Schimmel, 1999, s. 313). Mevlânâ bu durumu şöyle dile getirir*: "Eski vakaları bilip söyleyenden bir hikâye dinle de bu üstü örtülü sırdan bir koku al"* (Mevlânâ, 1991, s. 79). Akıcı bir üslupla oluşturduğu iç içe geçmiş hikâyelerle (Akpınar, 2007, s. 130; Schimmel, 1999, s. 313*)* hakikatleri açarak insan doğasını dönüştürmeye ilişkin bilgiler verir: *"Sana senden bahsedince sıkılır, başkasının hikâyesindense hoşlanırsın*; *Şimdi hikâyenin zahirini dinle, fakat samandan taneyi ayır."* (Mevlânâ, 1991, s. 78).

Aşk Hikâyeleri

Aşk hikâyeleri, âşık iki insanın birbirlerine kavuşmak için yaşadıkları maceraların anlatıldığı metinlerdir (Boratav, 2002, s. 105). Mevlânâ'nın eserinde çeşitli aşk hikâyelerine yer verilmekle birlikte Feyzi Halıcı, *Mesnevî'*yi bütünüyle bir aşk hikâyesi olarak tanımlar: "*Sınırsız, süresiz ve sonrasız bir aşk serenadı... Tarif*

edilemeyen, ismi konulamayan, duyanla duyulanı, erenle erdireni bir ateş potada nur hâline getiren, nur kılan bir aşk hikâyesidir." (aktaran Seyhan, 2007, s. 15).

*Mesnevî'*de bu hikâye türü beşerî aşktan ilahi aşka geçişin merhalelerini aktarmak için bir araç olarak da kullanılmakta ve çeşitli tarihi hikâye kahramanlarıyla pekiştirilmektedir. Mesnevî'de "Leylâ ve Mecnûn", "üç şehzade", "Musul padişahı", "Hintli köle", "bir âşık ifadesiyle başlayan üç hikâye", "Buharalı âşık", "delikanlı ve kız" olmak üzere çeşitli karakterlerle oluşturulmuş toplam on bir aşk hikâyesine yer verilir. Bu hikâyeler başka hikâyelerle desteklenmekle birlikte temelde bu hikâyelerin çatılarının altına yerleştirilerek sunulmaktadır.

Leylâ ve Mecnûn hikâyesinde bu kişiler sembolleştirilerek güzellik ve aşkı anlatma aracı olarak kullanılmıştır (Yıldız, 2004, s. 201). Bu hikâyede varlığın ve aşkın ontolojisi sorgulanırken Hz. Âdem ile insanın varlığa çıkışının aşkla gerçekleştiği belirtilir. Mecnûn'un deveden inmesine ilişkin hadise mecâzî aşktan ilahî aşka geçiş olarak sembolleştirilir. Bu hikâyede metinlerarasılık etkin bir şekilde kullanılarak aşkın farklı boyutları tanıtılır. Baba-oğul aşkını Hz. Yûsuf ve Hz. Yâkub kıssasıyla, beşerî aşkı Hz. Yûsuf ve Züleyha'nın aşkına ilişkin verdiği örneklerle sunar ve okuyucunun bakış açısını farklı düzlemlerde birleştirir. Bu şekilde hikâyeleri iç içe geçirerek yaratıcı yazma yöntemi etkin bir şekilde kullanılır.

Mevlânâ, eserinde halk hikâyelerinin pek çok motifini de aktif olarak kullanır. Üç şehzadenin hikâyesinde resme bakarak âşık olma, Mısır halifesinin Musul padişahının cariyesine âşık olmasına ilişkin hikâyede halifenin aşkı uğruna savaşa girmesini de yiğitliği ve kahramanlığıyla meşhur olan halk kahramanı Rüstem'den bahsederek bu unsurları hikâyeye yerleştirir. *Mesnevî'*deki bu aşk hikâyelerinde anlatımı zenginleştirmek için İbrahim Peygamber ve İbrahim Edhem'in hikâyesiyle metinlerarasılık yapılarak anlatım güçlendirilir. Hintli kölenin hikâyesinde ise bir kölenin efendisinin kızına gizlice âşık olması; kızın annesinin, âşığı beğenmemesi gibi unsurlar halk hikâyelerinde sıklıkla karşılaşılan konulardandır.

*Mesnevî'*de ayrıca bir âşık ve sevgili ekseninde isim belirtilmeden aktarılan üç hikâyeye de yer verilir. Ancak bunlarda aşk hikâyesinin ötesine geçilerek âşık ve sevgili arasındaki konuşma ekseninde aşkın diyalektiği tartışılır. Kişinin aşkına kavuşuncaya kadar geçirdiği merhaleler âşık ve sevgili arasındaki konuşmalar ekseninde sorgulanır ve aşk tanımlanır. Bir delikanlı ve kızın, birbirlerine olan aşkının anlatıldığı hikâyede ise âşığın sevgiliye ulaşmak için çektiği sıkıntılar aşk hikâyeleri ile ortak noktalardandır. Buharalı âşığın hikâyesi ise Mevlânâ'nın Şekerciler Hanında, Hz. Şems ile karşılaşmasını hatırlatır. Eserinin pek çok yerinde Hz. Şems'in *Makâlât*'ından izler kendini gösterir. Bu hikâyelerinde aşk birliğe ulaşmak için aktif bir unsur olarak kullanılır ve kâinattaki her şeyin ancak aşk ile değer kazanacağı belirtilir.

Eserdeki aşk hikâyelerinin çoğunda sonuç okuyucunun muhayyilesine bırakılırken yapılan âyet ve hadis iktibaslarıyla da öğütler verilerek okuyucuya aşk kavramı detaylıca açıklanır. Ayrıca metin içinde sorular sorularak okuyucunun dikkati sürekli uyanık tutulmaya çalışılır. Çünkü Mevlânâ'ya göre aşkı anlatmak zor hatta imkânsızdır: "*Bunu anlatmaya kalkışsam sonu, ucu gelmez. Mesnevi'ye, daha böyle sekiz misli kâğıt bile yetişmez!"* (Mevlânâ, 1991, s. 313).

Kahramanlık Hikâyeleri

Kahramanlık ve yiğitlik kavramları ekseninde oluşan bu hikâye türünde kahramanlar sorunları kılıçla çözen tipleri temsil ederler (Boratav, 2002, s. 105). Bu metin türleri, halk edebiyatı alanında oldukça geniş bir yere sahip olmakla birlikte Mevlânâ eserinde altı kahramanlık hikâyesine yer vermiştir.

Eserde bir sofinin kahramanlık hikâyesinde, nefsiyle savaşmamış bir sofi eleştirilerek savaşın yiğitlik gerektiren bir iş olduğu belirtilir (Mevlânâ, 1991, s. 307). Mevlânâ, bu hikâyenin devamında Ayyazi'nin hikâyesini aktarır ve iki hikâyenin kahramanlarını karşılaştırır. Savaş kavramının tanımlandığı bu iki hikâyede kişinin nefsiyle yaptığı savaş büyük, savaş meydanlarındaki savaş ise küçük savaş olarak değerlendirilir ve kişinin nefsiyle yaptığı savaş üstün tutulur.

Bu hikâyelerin ardından hem büyük hem de küçük savaşı aynı anda gerçekleştiren bir kişinin, bu iki özellik bir karakterde birleştirilerek ideal savaşçı tipinin özellikleri ortaya konulur. Hikâyenin sonunda kahraman en yüce makam olan şehitlik makamına ulaştırılarak İslam terminolojisindeki şehitlik makamının üstünlüğü belirtilir. Bu üstünlük Türk milletinin savaştaki hünerleri ve kabiliyetlerine ilişkin söylemle desteklenir: "*Savaş, öyle hayal gibi bir hayalden ürküp kaçan her yüreksizin işi değil. Savaş, Türklerin işidir"* (Mevlânâ, 1991, s. 307). Bu hikâyeyle Türk milletinin her iki savaş türünde de başarılı bir karaktere sahip olduğu temsil edilir.

Bir savaş erinin anlatıldığı hikâyede ise bu er kişi doğruluk timsali olarak tanıtılır: *"Erler vardır ki Allah'larıyla ettikleri ahdi bozmadılar, ahitlerine doğrulukla sarıldılar."* (Mevlânâ, 1991, s. 311). Mevlânâ, bu hikâyede ayrıca şehitlik mertebesine ulaşan bu savaş erinin vasıflarından hareketle şehitlik makamının niteliklerini de açıklar.

Eserdeki bir diğer kahramanlık hikâyesindeyse şeytanın sözlerine kanarak Müslümanlarla savaşa giren Kureyş kabilesinin hikâyesi anlatılır. Hikâyede nefis, insanın içindeki şeytan olarak adlandırılır ve çeşitli tasvirlerle somutlaştırılır. Bu hikâyede görünür bir savaştan yola çıkılarak savaş kavramı nefis ve şeytan kavramlarıyla özdeşleştirilerek insanın kendi nefsiyle verdiği savaşa dönüştürülür (Mevlânâ, 1991, ss. 331–332).

*Mesnevî'*de anlatılan diğer bir hikâyede Hz. Muhammed'in (sav) amcasının oğlu olan Ca´fer-i Tayyâr'ın yiğitliğinden bahsedilir. Zeyd b. Hârise kumandasında Rumlarla yapılan savaşta iki eli kesilmiş, vahiyle bildirildiği üzere ona, iki kanat ihsan edilmiştir. Bu sebeple Ca'fer-i "Tayyâr" (uçan) ismiyle tanınmıştır. Kahramanlığının

yanı sıra cömertlik ve misafirperverlik özellikleriyle de "fakirler babası" olarak tanınan bir zât olan Ca'fer-i Tayyâr (Mevlânâ, 1991, ss. 331–332) ideal kahraman modeli olarak ortaya konulur. Olağanüstü vasıfların da yer bulduğu Ca'fer-i Tayyâr'ın hikâyesi kahramanlık hikâyelerinin genel özellikleri ile benzerlik gösterir.

Masal

Anonim halk edebiyatı sözlü ürünlerinden olan masallar; olağanüstü özellikleri barındıran eğitici ve estetik metinlerdir (Artun, 2007, ss. 107, 120; Boratav, 1958, s. 54). İyilerin kazandığı, kötülerin kaybettiği derin halk felsefesiyle, özlenen toplumsal düzenin ortaya konulduğu estetik bir söylemi barındıran (Aslan, 2008, s. 270) bu türe ilişkin çeşitli sınıflandırmalar yapılmakla birlikte Antti Aarne masalları; hayvan masalları, asıl masallar ve fıkralar olarak gruplandırır (Aslan, 2008, ss. 271–272; Sakaoğlu, 2002, s. 70).

Hayvan Masalları

Hayvan masalları, kahramanları çoğunlukla hayvanlar olmakla birlikte insanlara yer verilen öğüt verme amacı taşıyan kısa ve nesir şeklindeki metinlerdir. Kalıplaşmış ifadeler ve motif yapısıyla diğer masallara göre daha kısa olan bu türün temel amacı eğiticiliktir (Alptekin, 2009, ss. 157–158).

Sözlü edebiyatın ürünlerinden olan masallar, toplumda önemli bir yere sahiptir (Oğuz, 2008, s. 140). Mevlânâ da bu geleneği görmezden gelmeyerek eserinde hayvan masallarına yer vermiştir. Eserinde insan ve hayvanların iç-dış benzerliklerinden yararlanarak çeşitli insani davranış örneklerini, o davranışlarla karakterize ettiği değişik hayvanlarla simgeleştirerek yaptığı teşbihler yoluyla (Baykal, 1964, s. 23; Güllüce, 2008, s. 135) oluşturduğu eserinin büyük bir kısmında hayvan motiflerine yer vermiştir (Sakaoğlu, 2002, s. 189; Schimmel, 2007, ss. 62–63). Örneğin kurt ve kaplan zalimliğin; tilki kurnazlığın, aslan kuvvet ve otoritenin; eşek, geyik, leylek aptallığın sembolüdür (Gezer, 2006, s. 34). Eserde bu tür; beşerin insan olma yolculuğundaki tasavvufi terbiye sürecinde, nefsinin merhalelerinden olan nefs-i hayvânî boyutuna ilişkin hayvani engellerin tanınarak aşılması için bir araç olarak kullanılır.

Mesnevî'de birçok masal kökeni açısından *Pançatantra, Kathasaritsagara, Kelile ve Dimne* gibi Hint kaynaklarının yanı sıra Attâr'ın eserlerindeki masal ve hikâyelerden de izler taşır (Ayan, 1991, s. 5). Ancak bu masallar doğrudan bir alıntı şeklinde değil Mevlânâ'nın İslâmî özelliklerle ve kendi üslubuyla yeniden şekillendirilmiş olarak eserde yer bulur.

*Mesnevî'*de hayvanlara ilişkin masallar incelendiğinde "köpeğin kendiyle konuşması" (Mevlânâ, 1991, ss. 234–235), "bir tacir ve dudusu" (Mevlânâ, 1991, ss. 124–152), "avcıya kuşun üç nasihati" (Mevlânâ, 1991, ss. 181–183), "eşek, aslan ve tilki" (Mevlânâ, 1991, ss. 191–236), "arslan ve av hayvanları" (Mevlânâ, 1991, ss. 72–111), "aslan, kurt ve tilki" (Mevlânâ, 1991, ss. 242–251), "fare ve deve" (Mevlânâ, 1991, ss. 264–267), "boyacı küpüne düşen çakal" (Mevlânâ, 1991, ss. 57–62), "fil yavrusu" (Mevlânâ, 1991, ss. 6–14), "üç balık" (Mevlânâ, 1991, ss. 178–184), "akdoğan ve kocakarı" (Mevlânâ, 1991, ss. 212–214), "tavus kuşu ve hâkim" (Mevlânâ, 1991, ss. 47–58), "saka ve eşeği" (Mevlânâ, 1991, ss. 195–196), "kuş ve avcı" (Mevlânâ, 1991, ss. 37–50), "iki kuş" (Mevlânâ, 1991, ss. 232–234), "fare ve vefalı kurbağa" (Mevlânâ, 1991, ss. 208–235) gibi pek çok masala yer verilir. Bu masallar, hayvan masallarının genel özelliklerini yansıtmakla birlikte Mevlânâ bu masallarda da mutlaka ayet ve hadislerin yanı sıra öğütler ve hikmetlerle anlatımını zenginleştirir.

Mevlânâ, eserinde yer verdiği pek çok masalın yanı sıra masalın önemine şu sözlerle de dikkat çeker: "*Hani çocuklar masal söyler ya… Fakat masallarında nice sırlar, nice öğütler vardır. Görünüşte saçma şeyler söylerler ama sen onları masal sanma sakın… Bütün viranelerde define aramaya koyul!"* (Mevlânâ, 1991, s. 211). Bu sözlerle bir zarf olarak kullandığı masalın anlamına odaklanmalarını sağlayarak insanları, çeşitli harikalar gizlediği masalın içeriğine yönlendirir.

Fıkra

Fıkralar, sözlü edebiyatın kısa, özlü ve güldürücü türlerindendir (Elçin, 1998, s. 566). Yapı itibarıyla küçük ama mana bakımından hacimli, gerçek hayatın aynası olan devinimsel bir yapıya sahip metinlerdir (Güzel ve Torun, 2008, s. 72).

*Mesnevî'*de çeşitli fıkralara yer verilmiş olup bunlar bir öğreti olarak güldürürken düşünme aracı olarak kullanılmıştır (Şimşek, 2005, ss. 525–548). Mevlânâ bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirir: *"Şaka ve lâtife bir şey belletmeye yarar, onu ciddi gibi dinle; görünüşte lâtife oluşuna kapılma! Her ciddi şey, maskaralara göre maskaralık, şakadır, fakat akıllara göre de lâtifeler, ciddidir."* (Mevlânâ, 1991, s. 284).

Mesnevî'de mizah bir keskin kılıca benzetilerek yerince kullanılması gerektiği konusunda okuyucu uyarılır (Mevlânâ, 1991, ss. 130–132) ve mizah ile ilgili de şu bilgiler verilir: "Nükteler keskin bir çelik kılıç gibidir. Eğer kalkanın yoksa gerisin geriye kaç! Kalkansız bu elmasın karşısına gelme." (Mevlânâ, 1991, s. 55). Eserdeki bu mizah anlayışının asıl kaynağı ise Hakîm Senâî ve Feridüddîn Attâr'dır (Şimşek, 2005, s. 530). Mevlânâ bu şahsiyetlerin etkisini kendi düşünce dünyasında dönüştürerek kendi üslubunu; âyet, hadis, atasözü, deyim ve halk tabirleriyle yeniden şekillendirerek dili, anlatım özellikleri ve içeriğiyle kendine has bir orijinaliteyle sunmuştur (Can, 2003, s. 377; Mevlânâ, 1991, s. 127).

Eserdeki fıkralar incelendiğinde Mevlânâ'nın fıkra türünün unsurlarına bağlı kaldığı ve fıkra tiplemeleriyle toplumun sesi olarak sözlü eleştirilerini dile getirdiği görülür (Yıldırım, 1997, s. 58). Mevlânâ da eserinde bu dinamizmi Anadolu halk mizahında yaşayan Arap ve İran fıkra tiplerinden *Behlül*, *Cuha ve Delkak* ile gerçekleştirir (Mevlânâ, 1991, s. 323). *Cuhâ*'nın çarşaf giyip kadınlar arasına karışarak vaâz dinlemesi ve bir harekette bulunması yüzünden kadının birinin onu tanıyıp erkektir diye nara atması (Mevlânâ, 1991, ss. 272–274), Kadı'nın Cuha'nın eşine kapılması (Mevlânâ, 1991, s. 354), Behlül'ün dervişe soru sorması (Mevlânâ, 1991, s. 153), Delkak'ın Seyyid-i Ecel ile konuşması (Mevlânâ, 1991, s. 279) bu tiplerle ilgili örnekler olarak sayılabilir.

Mesnevî'de toplamda yirmi bir fıkra olduğu tespit edilmiştir. Bu fıkralardan bazılarında "hırsız" (Mevlânâ, 1991, ss. 227–228), "ters giden at" (Mevlânâ, 1991, s. 92), "kuyumcu ve adam" (Mevlânâ, 1991, ss. 132–133), "bakkal ve dudusu" (Mevlânâ, 1991, ss. 20–21), "sofi ve eşeği" (Mevlânâ, 1991, ss. 22–23), "şehirli ve köylü" (Mevlânâ, 1991, ss. 40–53), "kedi ve kadın" (Mevlânâ, 1991, ss. 278–280), "hasta ve sofi" (Mevlânâ, 1991, ss. 108–109) gibi farklı toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler irdelenir. Mevlânâ, toplumsal bir olayı farklı noktalardan eleştiri süzgecinden geçirerek toplum ve insan yaşamına etkilerini çeşitli idrak düzeylerine hitap edecek şekilde farklı perspektiflerden sunar. *Mesnevî*'de yer alan bıyıklarını kuyruk parçasıyla yağlayan adamın anlatıldığı fıkrada (Mevlânâ, 1991, ss. 58–60) ise gösteriş meraklısı insanlar eleştirilmekle birlikte yalan söylemenin insan ve toplum hayatındaki olumsuz etkileri üzerinde durulur.

Mevlânâ, bu fıkralarla toplumdaki kötülüklerin yerine iyilik ve dostluğu getirmeye çalışır, ince nükte ve latifelerindeki ustalıkla eleştirilerini sunmakla kalmaz eleştirilen durumlara ilişkin çözümler de sunar. Mevlânâ, yanlışlık ve eksiklikleri eleştirmekle yetinmeyip bunu daha üst bir düşünüş düzeyine taşır. Ayrıca bunların yerine yeni modeller teklif etmekle de yetinmez; hata ve eksiklikleri kapatıcı tavrıyla da kimseyi ötekileştirmeden kin ve düşmanlık yerine sevgi ve kardeşliği yücelterek herkesi birliğe çağırır (Aktaş, 2008, s. 7).

Kısâs-ı Enbiyâ

Kıssa kelimesinin çoğulu olan kısas, "bir kimsenin izini sürüp ardınca takip edip gitmek, bir kimseye bir haber veya sözü beyan edip bildirmek" anlamlarına gelir (Akpınar, 2007, s. 125). Peygamberlerin ümmetleriyle yaşadıkları olaylar aracılığıyla insanlara doğru yolu gösteren birer belge niteliği taşıyan kıssalar, Kur'ân-ı Kerîm kıssalarına dayandırılarak genişletilmiş ve zamanla ayrı edebî bir tür olarak teşekkül etmiştir (Artun, 2020, s. 106).

Mevlânâ, eserinde sıklıkla kullandığı kıssa anlatımında Kur'ân'daki üslubu takip ettiğini belirtir (Mevlânâ, 1991, s. 172). Birtakım mana ve sırları kıssa gibi anlatı türlerinin perdeleri arkasında gizlemiş ve anlatmış olan Mevlânâ, bu türü kullanma sebebini eserinde şöyle dile getirir: *"Ey birader! Kıssa ölçek gibidir. Mânâ, onun içinde dane gibidir. Akıllı kişi, mânâ danesini alır, ölçeğe bakmaz. Ona masal gözüyle bakana masal gelir"* (Mevlânâ, 1991, ss. 30–34). Bu gaye üzere eserde yer bulan kıssalar aralanır; ahlaki öğretiler, Kur'ân ve sünnet motifleriyle bezenir, hikmet ve dualarla hiç beklenmedik bir şekilde tamamlanır. Böylelikle olaylar daha canlı, akıcı ve kolay anlaşılır duruma getirilerek okuyucunun anlatılmak isteneni daha kolay kavraması sağlanır. Okuyucuya sunulan mukayese imkânıyla kişiler iyiye ve güzele yönlendirilerek ahlâklı bireylerin yetişmesine zemin hazırlanır (Akpınar, 2007, s. 129). Çünkü kıssalarda kullanılan dolaylı anlatım kişinin en etkilenmediğini zannettiği durumda bile bilinç dışı telkin gücüyle kalıcı izler oluşmasını sağlar.

Mesnevî'deki kıssalardaki olaylar bütün olarak verilemez, kıssa aralarına onunla bağlantılı ya başka bir kıssa ya da hikâye yerleştirerek örnekler verilir. Mevlânâ, böylelikle anlatmak istediğini örneklerle somutlaştırarak mesajı daha anlaşılır kılmak, kıssalardaki evrensel ilkeleri etkili bir üslupla sunmak, insanları ahlâka, iyiye ve güzele yönlendirip kötülüklerden sakındırmak için her seviye ve düzeydeki insana seslenebilecek anlayışta farklı ve etkileyici bir üslup kullanır (Mevlânâ, 1991, ss. 233, 92). Mevlânâ her kıssanın sonunda okuyucuya öğütler verir ve kendi yaratılış özelliklerini de tanıtır (Mevlânâ, 1991, ss. 348–349, 64). Ayrıca insanların ibret alması için kıssaları anlattığını eserde farklı yerlerde dile getirirken (Mevlânâ, 1991, ss. 202, 206–208) bu ifadelerinden biri şu şekildedir: "*Ey cân, Allah hükmüne razı olasın diye sana ibrettir."* (Mevlânâ, 1991, s. 76).

İnsanlara dünya hayatını tanıtmak için gönderilen peygamberler, kendilerine Allah tarafından kitap verilen ve Allah'ın hükümlerini halka bildirmekle görevli kimselerdir. *Mesnevî*'deki kıssalarda peygamberlerin gönderiliş sebeplerinin yanı sıra peygamberlerin işlevlerine de yer verilir (Mevlânâ, 1991, s. 256). Peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu Hz. Muhammed (sav)'dir (Köksal, 1993, s. 7). Hz. Âdem, yeryüzünde ilk insan ve ilk peygamber olmakla birlikte bütün insanların babasıdır (*Kur'an,* 11: 61; *Kur'an*, 20: 55; *Kur'an*, 71: 18). Hz. Âdem'in insanlığa bütün isimleri öğrettiği bilinmekte olup *Mesnevî'*de bu duruma şu atıfta bulunulur: "*Âdem evlâdına esmasını bizzat gösterdi. (Âdem'i, isimlerine mazhar etti); diğer mevcudata esma, Âdem'den açıldı."* (Mevlânâ, 1991, s. 155).

Eserinde birçok peygambere yer veren Mevlânâ, kıssaları bazen bir bütünlük içerisinde anlatır. Yıldız cinsinden olarak tabir edilen Hz. İdris'in göğe kaldırılması ve yıldızlara öğretmenlik yapması (Mevlânâ, 1991, ss. 236–237), Hz. Nûh'un gemiyi yapması (Mevlânâ, 1991, ss. 105–107), Hz. Hûd ve Ad kavminin helâki (Mevlânâ, 1991, s. 333), Semûd kavmi ve Hz. Sâlîh'in devesi (Mevlânâ, 1991, ss. 201–202) gibi belirgin özellikleriyle peygambere ilişkin kıssalarla insan doğasının farklı ve dikkat çekici boyutlarını insanla ilişkilendirerek sunar. Bazen de Hz. İbrâhim'in misafirperverliği ve cömertliği (Mevlânâ, 1991, s. 171); Hz. Eyyub'un sabrı (Mevlânâ, 1991, s. 167) gibi peygamberlerin belirgin özellikleri üzerinde durur. Bazen de peygamberlere ait mucizeleri art

arda sıralar (Mevlânâ, 1991, ss. 201–202, 81–82). Hz. İsâ'nın mucizeleri (Mevlânâ, 1991, ss. 11–12), babasız doğması ve beşikte küçük bir bebekken konuşması (Mevlânâ, 1991, s. 362), "Cebrail'in Hz. Meryem'in yakasına üflemesi" (Mevlânâ, 1991, s. 154), "Hz. İsâ'nın hastaları iyileştirme mucizesi" (Mevlânâ, 1991, ss. 24–25), "Hz. İsâ'nın ölüleri diriltmesi" (Mevlânâ, 1991, s. 88) bunlar arasında sayılabilir.

Kıssalara ilişkin zengin bir içeriğe yer verilen eserde Hz. İbrâhim'in ateşe atılması (Mevlânâ, 1991, ss. 172–173), oğlu Hz. İsmâil'in kurban edilmesi (Mevlânâ, 1991, s. 171), Hz. Yahyâ'nın annesi ve Hz. Meryem ile konuşmaları (Mevlânâ, 1991, ss. 276–278), Hz. Yûsuf'un babası Hz. Yâkub ve kardeşleri arasında geçen olaylar (Mevlânâ, 1991, s. 218), Hz. Yûsuf'un güzelliği (Mevlânâ, 1991, ss. 107–109) ve rüyası (Mevlânâ, 1991, ss. 189–190); Hz. Şuayb'ın ise bir adama nasihati (Mevlânâ, 1991, ss. 258–259), Hz. Mûsâ'nın doğuşu (Mevlânâ, 1991, ss. 62–75), Hz. Mûsâ'nın sihirbazlarla yaşadığı olaylar (Mevlânâ, 1991, ss. 100–101) ve mucizeleri (Mevlânâ, 1991, s. 130) sayılabilir. Hz. Yûnus'un balığın karnında yaşadıkları (Mevlânâ, 1991, s. 240); Hz. Dâvûd'un demir halkalar yapması (Mevlânâ, 1991, ss. 159–160) ve Mescid-i Aksâ'yı yapmaya niyetlenmesi (Mevlânâ, 1991, ss. 32–33); Hz. Süleymân'ın Mescid-i Aksâ'yı yapması (Mevlânâ, 1991, ss. 38–40), tüm hayvanların dilini bilmesi de (Mevlânâ, 1991, s. 91) eserde yer verilen diğer kıssalar arasında sayılabilir.

Üstünlerin en üstünü, Allah'ın sevgilisi yani "Habibullah" olarak adlandırılan Hz. Muhammed (sav) ile ilgili de pek çok kıssaya yer verilir (Köksal, 1993, c. 1, s. 12). *Mesnevî'*de Hz. Muhammed (sav)'in diğer peygamberlere olan üstünlüğü şu şekilde ifade edilir:

> Fakat Ahmet hepsinden üstün! Yerle gök, bizim gibi iki çiftten böyle bir tek padişah doğdu diye gülmekte, sevinip neşelenmektedir. Gökyüzü neşesinden yarılmada, yeryüzü, azadeliğinden süsene dönmektedir! Bu soy, zâhiri soyuydu, ulu padişâhlar padişâhından süzülmeydi (Mevlânâ, 1991, s. 185).

Mevlânâ bu kıssaları anlatırken diğer peygamberlerde olduğu gibi Hz. Muhammed (sav)'in kıssalarında da mucizelerine dikkat çeker ve insanları mucizelerle ilgili düşünmeye sevk eder (Mevlânâ, 1991, s. 172). Eserde Hz. Muhammed (sav) ile ilgili kıssalar arasında Fil Vakası (Mevlânâ, 1991, s. 264), Hz. Muhammed ve sütannesi Halime (Mevlânâ, 1991, ss. 76–85), Hz. Muhammed ve Cebrail (a.s.)'ın Hira Dağındaki konuşmaları (Mevlânâ, 1991, ss. 288–289) sayılabilir. Bu kıssalarla örnek insan modelini ortaya koyarak Hz. Muhammed (sav) ve onun niteliklerini överek insanlığı ona uymaya davet eder.

*Mesnevî'*de ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de adları geçen ancak İslâm'a göre peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf olan zatlardan Hızır (a.s.) (Mevlânâ, 1991, s. 46), Üzeyr (a.s.) (Mevlânâ, 1991, ss. 262–264) ve Zülkarneyn (a.s.) (Mevlânâ, 1991, ss. 296–297) ile ilgili kıssalara da yer verilmiştir.

Bu kıssalar bütün olarak değerlendirildiğinde geçmiş ve gelecek arasında köprü kurarak yaşanmış olaylardan insanların ders çıkarılması hedeflenir. Mevlânâ bu kıssalardan hareketle verdiği öğütlerle bu metinleri âdeta birer fazilet şifresi gibi kullanmasından hareketle insanları ibret almaya davet eder: "*Her an durma, padişahların gölgesini ara bul ki o gölgede güneşten de iyi bir hâle gelesin."* (Mevlânâ, 1991, ss. 169–170). İnsanlar için işaret taşları hükmüne sahip olan bu kıssaları hayret içerisinde hayret olarak tabir eder (Mevlânâ, 1991, s. 308).

Menkıbe

Menkıbeler tarikat kurucularının, mezhep imamlarının, önemli dinî şahsiyetlerin biyografi, mücadele, keramet ve olağanüstü hâllerini anlatmak amacıyla yazılan manzum ve mensur eserlerdir (Güzel, 2006, s. 121). Anadolu tarihinin önemli kaynakları arasında yer alan evliyâların kerâmetlerinin anlatıldığı küçük hikâyeler olan menkıbeler, halk arasında gerçek olduklarına inanılan yarı kutsal metinler olup başlangıçta bireysel olmalarına karşın zamanla anonimleşmiştir (Ocak, 1992, ss. 43–44; Özdemir, 2007, ss. 366–367).

Mevlânâ da evliyaların hayatına ilişkin menkıbeleri eserinde etkin bir şekilde kullanmış olup eserin mükemmel bir evliyâ menakıp kitabı çıkabilecek zenginlikte olduğu görülmektedir (Coşan, 1993, s. 156). *Mesnevî'*de menkıbeleri anlatılan veliler arasında; Şeyh Dekûkî, İbrâhim Edhem, Şeyh Abdullâh-ı Mağribî, Bâyezîd-i Bistâmî, Şeyh Hasan-ı Harakânî, Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh, Zünnûn-ı Mısrî, Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî, Şeyh-i Akta sayılabilir. Bunun yanı sıra isimleri belirtilmeyen velilere ait menkıbeler ile bir şeyh, kör şeyh adıyla yer verilen menkıbeler ve sadece isimleri zikredilen veliler de mevcuttur.

Mevlânâ, *Mesnevî'*de evliyâ menkıbelerine yer verirken bu evliyâların halk arasında anlatılan belirgin özelliklerine yer verir. Eserde evliyâların hayatları ve kerametlerine dair menkıbeler anlatırken bazen de dört hâlife ve tasavvuf büyüklerinin isimleri de zikredilir: *"Bâyezîd, onun ihsanına yol bulunca Allah'tan "Kutbül Ârifin" adını duydu. Kerhî, onun harimine bekçi olunca aşk hâlifesi oldu, nefesleri Allah nefesi hâline geldi. Edhemoğlu, atını sevinçle o tarafa koşturunca âdil sultanların sultanı oldu." (Mevlânâ, 1991, s. 71).*

*Mesnevî'*de bazen de menkıbe anlatmadan evliyâların dikkat çekici olay ve sözlerine yer verilir. Hallac-ı Mansur'un edebiyatımızda çokça kullanılan "Ene'l-hak" sözü *Mesnevî'*de şu şekilde yorumlanır: *"Dertsiz kişi yol vurucudur, dertsizlik "Enel Hak-ben Hakk"ım" demektir. Bu "Ene" sözünü vakitsiz söylemek; lânete düşmektir, "Ene"yi vaktinde söylemek rahmettir. Mansur'un "Ene" deyişi, şüphe yok ki rahmetten ibarettir; fakat Firavun'un "Ene" deyişine bir bak, lânetin ta kendisi"* (Mevlânâ, 1991, s. 200).

Mesnevî'de dört yüze yakın beyitle menkıbeleri anlatılan evliyâlardan biri de Şeyh Dekûkî'dir. *Mesnevî'*de meşhur bir kişi olarak tanıtılan bu zatın yaptığı yolculuklar sırasında yaşadıkları, Mevlânâ'nın kendine has anlatım tarzıyla sunulmuştur. Dekûkî ismi az kullanılan bir isim olması nedeniyle bu zâtın şahsına münhasır özelliklerin çok az insanda bulunacağına işaret olarak değerlendirilmektedir (Akpınar, 2007, s. 134). Mevlânâ, Dekûkî'nin menkıbesini anlatırken Mûsâ-Hızır kıssası, Dâvûd kıssası ve Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil kıssası gibi Kur'ân kıssalarına telmihte bulunur, âyet ve hadislerden iktibaslar yapar ve kendi üslubu ve hikmetli ifadeleriyle kıssayı zenginleştirerek Dekûkî'yi keramet sahibi seçkin bir insan olarak tanıtır (Akpınar, 2007, s. 134).

Mevlânâ, menkıbeleri bazen de içerik olarak bağlantılı başka kıssalarla iç içe anlatır. Hz. Süleymân kıssasının içerisine İbrâhim Edhem'in menkıbesini yerleştirir. Sebe Melike'si Belkıs'ın tacını ve tahtını bırakarak Hz. Süleymân'a tabi olmasını İbrâhim Edhem'in tacını tahtını terk ederek dünya saltanatı yerine zühd hayatını tercih edişiyle bağlantı kurar (Mevlânâ, 1991, s. 60). Bu bağlantı çeşitli boyutlarda açıklamalarla da desteklenirken mevcut metnin ana kahramanlarından olan şeyh kavramını da tanımlar (Mevlânâ, 1991, ss. 246–247).

Eserde yer bulan diğer bir veli olan Şeyh Abdullâh-ı Mağribî'nin menkıbesinde kerâmetleri anlatılırken âyet ve hadislerden iktibas yapılarak anlam güçlendirilir (Mevlânâ, 1991, ss. 49–50). Mevlânâ, eserinde Şeyh Hasan-ı Harakânî'den bahsetmekle kalmaz onun kerametlerinin yanı sıra tasavvufi terbiye usullerinden de bahseder ve oradan hareketle insan ilişkilerine dair nasihatler eder (Mevlânâ, 1991, s. 171). Mevlânâ, bu zatın Hasan-ı Harakânî'nin doğumunun yıllar öncesinden müjdelemesine dair kerameti anlattığı menkıbede "aslan er" olarak tanımladığı bu zatın sözlerini de vahiy olarak nitelendirerek bu kerameti şöyle açıklar: *"Çünkü onun önünde giden levhimahfuz'dur. Neden mahfuzdur o levh? Hatadan! Bu ne yıldız bilgisidir ne remil ne de rüya. Allah, doğrusunu daha iyi bilir ya, Allah vahyidir!"* (Mevlânâ, 1991, s. 152).

Eserde Bâyezîd-i Bistâmî'ye ilişkin de pek çok menkıbeye yer verilir. Bunun yanı sıra Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh'in menkıbesi de eserde yer bulur ve bu zatın cömertliğinden bahsedilir. Bu menkıbe de cömertliğiyle meşhur Hz. İbrahim ve Hatem'den (Mevlânâ, 1991, ss. 30–35) örnekler verilerek anlatım zenginleştirilir. Zünnûn-ı Mısrî'ye ilişkin menkıbelerden birinde de onun coşkunluk ve cezbe hâlinde söylediği sözleri kınayanları eleştirir (Mevlânâ, 1991, ss. 109–112) ve *"Anka, kargaya zebun olur mu?"* diyerek Zünnûn-ı Mısrî'nin haklılığını ortaya koymakla kalmaz bu konuyu da Hallâc-ı Mansûr'a ait başka bir örnekle pekiştirir. Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî'ye ait menkıbelerden birinde hak âşığı olan şeyhin gönlünü terbiye etmesi için dilencilik yapması anlatılmaktadır. Bu menkıbede şeyhin az yemesindeki hikmetten hareketle açlığın faydalarına ilişkin şu nasihatler edilir: "*Kendin gel, açlık, ilâçların padişahıdır. Açlığı canla başla kabul et, onu böyle hor görme. Bütün hastalıklar, açlıkla iyileşir. Bütün ilâçlar aç olmadıkça sana tesir etmez"* (Mevlânâ, 1991, s. 232).

Mevlânâ'nın anlatımıyla zenginleştirdiği bu menkıbelerde bu şeyhlerin yanı sıra isimleri belirtilmeden aktarılan menkıbelere de yer verilir (Mevlânâ, 1991, ss. 139–140, 144–149, 409). Bunun yanı sıra sadece isimleri zikredilen şeyhlere de eserde yer verilmiş olup bunlar; Şeybanı Râî (Mevlânâ, 1991, s. 383), Şeyh-i İslâm Tacı Belh ve kardeşi Ziya-ı Delk'tir (Mevlânâ, 1991, s. 283).

Mesnevî'de yer yer hikâye, kıssa, fıkra ve masallarla iç içe, akıcı bir üslupla sunulan menkıbelerin anlatımında soyut kavramlar çeşitli benzetme ve kıyaslamalarla somutlaştırılmıştır. Eserde, âyet ve hâdislerden yapılan iktibaslarla menkıbelerdeki anlatımın güçlendirildiği söylenebilir. Bununla birlikte Mevlânâ'nın, *"Kur'ân'la dolu sandık, boş sandıktan iyidir, elbet"* (Mevlânâ, 1991, s. 113) sözüyle de bu türleri âyet ve hadisleri şerh etmek, anlaşılması zor konuları açıklamak için bir araç olarak kullanmış olduğu düşünülmektedir.

Hz. Ali Cenknâmeleri

Cenknâmeler, XIII. yüzyıldan itibaren İslâmî öğretiler ile Anadolu Türk kültürü ve irfanının bütünleşmesiyle oluşan tarihi gerçekleri barındıran metinlerdir. Bu tür, savaşçı karakterlerin özellikleri İslâmî anlayışa uygun bir perspektifle sunulmakta olup tercüme, adapte ve telif yoluyla edebiyatımıza kazandırılmıştır (Çetin, 1997, ss. 43, 166, 453; Kocatürk, 1970, s. 97; Oğuz, 2008, s. 115). Topluma İslâmî ahlak sisteminin temellerinin yerleştirilmesinin amaçlandığı bu türde dini bilgilerin yanı sıra Türk insanına idealize edilmiş örnek insanın özellikleri de tanıtılmaktadır (Köprülü, 2004, ss. 252–253).

Bu türde velî tipine ait özellikleri de bünyesinde barındıran gâzi tipi oluşmuştur (Güzel ve Torun, 2008, s. 93). Bu tipin oluşturulmasında ortaya konulan rol modellerden biri de Hz. Ali olup edebiyatımızda sadece onun ismiyle anılan bir tür olarak yerini almıştır. Bu metinler; iyi insanların koruyucusu ve yol göstericisi olan bilge bir kahraman olarak tanıtılan Hz. Ali'nin, dinî-kahramanlık hikâyeleri olarak bilinmektedir (Çetin, 1997, ss. 1–42). Bu metinler zamanla Anadolu insanının genel kabulleri çerçevesinde savaş ve kahramanlığın simgesi olarak Türk toplumunda bir kültür kaynağı haline dönüşmüştür (Çetin, 1997, s. 456).

Mevlânâ, Hz. Ali'yi yiğitlikte Allah'ın aslanı ve himmet doğanı olarak tanımlamakta ve *Mesnevî'*de halifeler içerisinde en çok ona yer vermektedir (Can, 2003, s. 328). Mevlânâ, Hz. Ali'nin savaşlarda gösterdiği başarıları ve Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini şu ifadelerle açıklar: *"Ey padişahın ankayı bile avlayan doğanı, ey askerle değil, bizzat ve tek başına ordular kıran. Sen, tek başına bir ümmetsin, fakat yüz binlerce er sayılırsın." (Mevlânâ, 1991, s. 302).*

Hayber Kalesi'nin alınması (Mevlânâ, 1991, s. 95) ve Hz. Ali'nin yiğitliği (Mevlânâ, 1991, s. 302), ilmi ve ağzı iki çatallı olan "Zülfikar"ı (Mevlânâ, 1991, s. 176) eserde en çok bahsedilen konulardandır. Mevlânâ, Hz.

Ali'nin kahramanlıklarını anlatırken savaş anında yaşadığı bir olaydan hareketle bir insanın öfkesini yenmesinin önemine vurgu yapar. Hz. Ali düşmanını kılıçla değil ilimle yendiğini anlatarak asıl başarısını ilmiyle kazandığını şu sözlerle aktarır: "*Ali, ilim kılıcıyla bu kadar boğazı, bu kadar halkı kılıçtan kurtardı. Hilm kılıcı, demir kılıçtan daha keskin, hatta yüzlerce ordudan daha galip, daha üstündür*. *İbadetteki ihlâsı Ali'den öğren, Allah aslanını hilelerden arınmış bil"* (Mevlânâ*,* 1991, s. 318).

Hamzanâmeler

Hz. Hamza'nın hayatını anlatan hikâyeler onun yiğitliği ve savaşçılığı etrafında oluşturulan eserler olan Hamzanâmelerin ilk basamağını oluşturur (Güzel ve Torun, 2008, ss. 91–92). Bu tür, millî bir karakter taşımamakla birlikte Türk halkına Hz. Hamza'nın kahraman kişiliğinde İslâmiyet'i tanıtmak amacıyla oluşturulan destanî hikâye niteliğindeki anonim karakterli eserlerdir. Bu metinler, Türk milletinin Hz. Hamza'nın kahramanlıklarıyla kendi savaşçı özellikleri arasında ilişki kurması sebebiyle İslâm dininin Türkler arasında yayılmasında olumlu katkılar sağlamıştır (Artun, 2020, ss. 106–107).

Mevlânâ da bu etkiden hareketle bu türü eserinde, Allah yolunda cihat eden bir rol model olarak sunar ve aktaracağı düşüncelere bir elbise olarak kullanır. Hz. Hamza'nın zırhsız savaşa girmesini anlattığı metni (Mevlânâ*,* 1991, ss. 279–281) şu öğütlerle bitirir: "*Hoş, nahoş. Gönlüne gelen bir şey, senden senin varlığından gelir. Bir dikenle yaralanmışsan o dikeni sen dikmişsindir. Atlas olsun, ipek olsun, ne giymişsen kendin eğirmişsindir"* (Mevlânâ*,* 1991, s. 297).

Sonuç

Mevlânâ, *Mesnevî* adlı eserinde XIII. yüzyılda Anadolu'da medeniyetin yeniden inşasında ortaya konulan insan modelinin tanımlanmasında halkın kültürel dinamiklerini temsil eden metin türlerinden yararlanmıştır. Eserinin inşa edilmesinde kullandığı bu metin türlerini, insanlara öğüt veren birer araca dönüştürmektedir. Böylelikle en temelde eserinin özü olan insanın kendini bilme ve keşfetme sürecini desteklemek için kullandığı metin türlerini aktarmak istediği anlamı giydirdiği söz elbiseleri olarak kullandığı söylenebilir. Bu yönüyle bu eserini tasavvufi düzlemde seyr-i sülûk olarak tanımlanan insanın yaşam yolculuğundaki bir kılavuz olarak yapılandırdığı söylenebilir. Yapılan incelemelerden hareketle Mevlânâ'nın eserinde halk edebiyatı metin türlerinden; halk hikâyesi, masal, fıkra, kısâs-ı enbiyâ, menkıbe, Hz. Ali'nin cenknâmeleri ve Hamzanâmelerden yararlandığı tespit edilmiştir.

Halk hikâyeleri çerçevesinde aşk ve kahramanlık hikâyelerine yer verdiği söylenebilir. Eserde on bir tane aşk ve altı tane de kahramanlık hikâyesine yer verdiği tespit edilmiştir. Bu metin türleri içerisinde aşk hikâyelerinin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Mevlânâ, bu hikâyelerde beşerî aşktan örnekler vererek bu aşk düzeyini ilahî aşka geçişte bir araç olarak kullanır ve eserini bu geçişin sağlanmasına ilişkin öğretilerle bezeyerek sunar. Bu hikâyeleri, âyet ve hadislerden yapılan iktibaslarla destekleyerek beşerî aşktan ilahî aşka geçişle ilgili öğütler verir.

Ordu-millet olan Türk neslinin kültüründe kahramanlık hikâyeleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu hikâyelerde savaşın tanımı yapılır ve ancak kişinin nefsiyle yaptığı savaş büyük savaş olarak adlandırılır. Savaş meydanında yapılan savaşı ise küçük savaş olarak adlandırarak asıl savaşı kişinin nefsiyle yaptığı savaş olarak ulvîleştirir. Mevlânâ, eserinde bu metin türüne yer verirken ideal savaş kahramanının özelliklerini de ortaya koymaktadır. Kahramanlığın sadece savaşlarda yapılan yiğitlik olarak algılanması yerine bu bakış açısını genişletir ve kişinin nefsiyle yaptığı savaş sonunda kendi benliğinde açığa çıkan erdemleri bir nevi savaş ganimeti olarak değerlendirir. Yani savaş meydanında savaşan kişinin gerçek bir kahraman olması için kendi nefsiyle savaşıp kendi erdemlerini açığa çıkarması gerektiğini vurgular ve asıl kahramanları bu kişiler olarak tanımlar.

Mesnevî'de kullanılan diğer bir halk edebiyatı metin türü ise halk masallarıdır. Ancak eserde sadece masal türlerinden hayvan masallarının kullanımı tercih edilmiştir. Bu masal türü, masalların formel kalıplarının daha az kullanıldığı, kahramanlarının genellikle hayvanlar olduğu, öğüt verme amacı taşıyan metinlerdir. *Mesnevî*'de bu metin türü *Pançatantra, Kathasaritsagara, Kelile ve Dimne* gibi Hint kaynaklarının yanı sıra Attâr'ın eserlerindeki masalların izlerini taşımakta olup farklı coğrafya ve kültürlerin masallarının İslâmî özelliklerle yeniden yorumlanmasıyla eserde yer bulmuştur. Özellikle tasavvufta hayvanî nefs boyutu olarak adlandırılan seviyede kişinin sahip olduğu huylar hayvanlarla özdeşleştirilerek tanımlanmakta ve bu özelliklerden hareketle hayvanî nefsin terbiye edilmesi amaçlanmaktadır. *Mesnevî*'de de bu gelenek etkin bir şekilde kullanılarak halk masallarıyla hayvanî niteliklerin insanî niteliklere dönüştürülmesine ilişkin reçeteler sunulduğu söylenebilir. Bu sunumda gündelik hayatın içerisindeki davranışların karakterize özellikleri hayvanlarla sembolleştirilerek öğüt ve hikmetlerle zenginleştirilerek ortaya konulmuştur. Mevlânâ, eserinde masalın niteliğiyle ilgili uyarılarda da bulunarak masalı nice sır ve öğütler barındıran bir metin olarak tanımlayarak okuyucuya bu metinlerin anlamlarına odaklanmalarına yönelik çağrıda bulunur.

Mesnevî'de halk edebiyatının önemli metin türlerinden olan fıkralara da yer verilmiştir. Mevlânâ mizahı, ancak ehlinin elinde iş gören keskin bir kılıç olarak tanımlamıştır. Bir toplumsal eleştiri aracı olan fıkralarla Mevlânâ, insanları güldürürken düşündürmeyi amaçlamış olup toplumsal eleştirilerini bu metin türü üzerinden yapmıştır. Eserde toplam yirmi bir fıkraya yer verilmiş olup Mevlânâ, eserde yer verdiği fıkra tipleri üzerinden

toplumun sesi olur ve fıkraları toplumsal bir hiciv aracı olarak kullanır. Özellikle Arap ve İran fıkra tiplerinden Behlül, Cuha ve Delkak eserde en sık kullanılan fıkra tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlânâ, bu eleştirileri yaparken de toplumda yaşanan aksaklıkların giderilmesine ilişkin modeller sunar. Fıkralarda yapıcı eleştiri yaklaşımını benimseyen Mevlânâ, toplumdaki aksaklıkların iyilik ve güzelliklerle düzeltilmesi için insanların birliğe (tevhide) çağırarak gerçekleştirir.

Eserde sıklıkla kullanılan metin türlerinden biri de kısâs-ı enbiyâlardır. Bu tür ile birtakım mana ve sırlar Anadolu kültüründe çok önem verilen peygamberlerin yaşam öykülerinin arkasına gizlenerek anlatılmıştır. Mevlânâ, bu üslubu tercih etmesinin sebebi olarak da Kur'ân'daki metodu örnek aldığını belirtmiştir. Çünkü Mevlânâ, her bilginin herkes için uygun olmadığı görüşünü savunmakta olup sırları ve hikmetleri ehil olmayanlardan bu yolla örterek anlatmayı tercih ettiğini eserinde ifade etmektedir. Eserde kıssaların anlatımında iç içe geçmiş bir anlatım tercih edilmiş ve bu kıssalar arasına başka metin türleri de yerleştirilmiştir. Böylelikle vermek istediği öğütleri her seviyedeki insana seslenebilecek anlayışta sunmanın yanı sıra farklı ve etkileyici bir üslupla sözün çok anlamlılık özelliğini etkin bir şekilde kullandığı söylenebilir. Bu metinlerde bazen peygamberlerin yaşam öyküleri bütün olarak verilirken bazen de peygamberlerin belirgin özellikleri ve onlarla özdeşleşmiş kavramlar üzerinden bu anlatım sağlanır. Bu şekilde yapılandırılan kıssalar; ahlakî öğretiler, Kur'ân ve Sünnet motiflerinin yanı sıra hikmet ve dualarla hiç beklenmedik bir şekilde tamamlanarak canlı ve dinamik bir üslupla okuyucunun dikkati çekilir ve okuyucu bu metinlerden ibret almaya davet edilir.

Anadolu tarihinin önemli kaynakları arasında yer alan bir diğer metin türü olan evliyâ menkıbeleri *Mesnevî*'de sıklıkla kullanılan bir diğer metin türüdür. Mevlânâ, eserinde velilerin yaşam öykülerine sıklıkla değinmiştir. Eserde sadece bu tür incelendiğinde başlı başına bir evliyâ menkıbeleri kitabı çıkabilecek zenginlikte Anadolu irfanından yararlanmış olduğu söylenebilir. Mevlânâ, bazı yerlerde velilerin hayat hikâyelerine doğrudan yer verirken bazen de halk arasında anlatılan belirgin özellikleri üzerinden bu kişilerin tasavvufi terbiye metotlarını aktararak bu metinleri kurgulamıştır. Eserde velilerin isimleri etrafında yapılandırılan bu metinlerin yanı sıra bazen isimleri belirtilmeden veli kavramı üzerinden bu zatların kerametlerine yer verme yolunu tercih etmiştir. Bu anlatım sürecinde tercih edilen bir diğer yol ise menkıbelerin âyet ve hadislerden iktibasla desteklenerek içerik olarak bağlantılı kıssalarla iç içe anlatılmasıdır. Çünkü veli sıfatı aynı zamanda her peygamberin de sahip olduğu bir nitelik olması sebebiyle bu iki kavramın ortak noktasından yararlanma yoluna gidildiği söylenebilir.

Mesnevî'de kullanılan halk edebiyatı anlatı türleri içerisinde cenknâmeler ve Hamzanâmeler de sayılabilir. Bu iki metin türü, Hz. Ali'nin ve Hz. Hamza'nın yiğitlik ve şecaatte öne çıkan nitelikleri dolayısıyla edebiyatımızda sadece kendi isimlerine münhasır metinler olarak yer bulmasını sağlamıştır. Eserdeki bu metinlerde yiğitliği ve şecaatleriyle ön plana çıkarılan Hz. Hamza ve Hz. Ali vasıtasıyla Allah yolunda cihat eden bir rol modelin nitelikleri okuyucuya tanıtılmaktadır. Hz. Ali, Allah'ın aslanı ve himmet doğanı olarak tanıtılmaktadır. Eserde yüzey anlamda her ne kadar somut savaş kılıçla kazanılsa da bu kişilere yapılan adlandırmalarla asıl savaşın ise ilimle kazanılacağı ön plana çıkarılmaktadır. Böylelikle okuyucunun savaş kavramına dair bakış açısında yeni kapılar açılarak insanın bu dünyadaki en şerefli elbisesi olan bilginin yüceliği ön plana çıkarılır.

Özetle söylemek gerekirse Mevlânâ, *Mesnevî*'sini, tasavvufi hakikatleri pratik ahlâka dair öğütlere dönüştürerek farklı metin türlerini iç içe geçirip, her seviyeden insanın rahatlıkla anlamasına olanak sunacak şekilde yapılandırmıştır. Onun bundaki amacının, söz konusu metin türlerini araç olarak kullanıp bireylere dünyadaki yolculuklarında İslam'ın en temel ilk iki kaynağı olan Kur'ân'daki âyetleri ve Hz. Muhammed'in (sav) hadislerini şerh etmek olduğu düşünülmektedir. Böylece çok katmanlı metinler olan bu iki kaynaktaki zor konular açıklanmış, bu metinlerdeki anlam katmanları açılarak her kesimden insanın anlayış düzeyine hitap edecek seviyeye getirilmiştir. İslami kaynakların da ilahi aşkın anlatıldığı pratik, sembolik ve çok katmanlı yapılar olduğu görüşünden hareketle de eserin bütününde Mevlânâ her ne kadar farklı anlatım türlerini kullansa da *Mesnevî*'nin bütünüyle bu metin türlerinin araçsallaştırılarak kullanıldığı; aşk ile yaratılan insana, aşkın epistemolojisi ekseninde yaratılışını ve varlığını sorgulatan ontolojik bir aşk kitabı olduğu söylenebilir.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma, yayımlanmış metinlerin incelenmesine dayandığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Kaynakça

Akpınar, A. (2007). Mesnevî'de kıssa eğitimi Şeyh Dekûkî örneği. *Türk kültürü, edebiyatı ve sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik bildirileri* içinde (ss. 123–147). Sümam.

Alptekin, A. B. (2009). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Akçağ.

Artun, E. (2007). *Anonim halk edebiyatı nesri*. Bayrak.

Artun, E. (2020). *Dinî tasavvufî Türk halk edebiyatı*. Kitabevi.

Aslan, E. (2008). *Türk halk edebiyatı*. Maya Akademi.

Ayan, G. (1991). Mesnevi ve kısa hikâyecilik. *V. Milli Mevlâna Kongresi bildirileri* içinde (ss. 57–61). Selçuk Üniversitesi.

Baykal, Ö. (1964). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde hayvan ve hikâye motifleri. *Şarkiyat Mecmuası, 5*(25), 23–34.

Boratav, P. N. (1958). *Zaman zaman içinde*. Adam.

Boratav, P. N. (2002). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Tarih Vakfı.

Can, Ş. (2003). *Mevlânâ hayatı-şahsiyeti-fikirleri*. Ötüken.

Coşan, M. E. (1993). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Büyük İslâm ve tasavvuf önderleri ansiklopedisi* içinde (ss. 141–162). Vefa.

Çelik, C. (2002). Mevlânâ'nın fikirlerinin Türklerin dinî hayatına etkileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*, 21–38.

Çetin, İ. (1997). *Türk edebiyatında Hz. Ali cenknâmeleri*. Kültür Bakanlığı.

Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.

Elçin, Ş. (1998). *Halk edebiyatına giriş*. Akçağ.

Fürüzanfer, B. (1997). *Mevlânâ Celaleddin* (F. N. Uzluk, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.

Gezer, A. (2006). *Soyut kavramların öğretiminde hayvan masallarının yeri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

Gölpınarlı, A. (1985). *Mevlânâ Celâleddin hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*. İnkılâp.

Güllüce, H. (2008). Mesnevî'de temsîlî anlatım ve hikâye ve temsîllerle Kurân âyetlerinin açıklanması. *Erdem Dergisi*, (50), 129–160. https://doi.org/10.32704/erdem.2008.50.129

Güzel, A. (2006). *Dinî-tasavvûfî Türk edebiyatı*. Akçağ.

Güzel, A. ve Torun, A. (2008). *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Akçağ.

Kocatürk, V. M. (1970). *Türk edebiyatı tarihi*. Edebiyat.

Köksal, M. A. (1993). *Peygamberler tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı.

Köprülü, F. (2004). *Türk edebiyatı tarihi*. Akçağ.

Mevlânâ. (1991). *Mesnevî* (V. Ç. İzbudak, Çev.; c. 1, s. 20–21, 22–23, 46, 55, 72–111, 124–152, 130–132, 154, 167, 172, 201–202, 206–208, 233, 283, 297, 302, 318; c. 2, s. 11–12, 30–35, 63, 71, 95, 107–109, 109–112, 169–170, 176, 200, 240, 242–251, 246–247, 258–259, 264–267, 276–278, 279, 331–332, 333; c. 3, s. 6–14, 40–53, 57–62, 58–60, 62–75, 78, 79, 81–82, 92, 100–101, 105–107, 113, 132–133, 159–160, 172, 189–190, 211, 212–214, 227–228, 229, 232–234, 234–235, 313, 279–281, 331–332, 348–349; c. 4, s. 30–34, 38–40, 49–50, 60, 64, 76–85, 88, 91, 118–119, 143–144, 152, 172–173, 178–184, 181–183, 185, 201–202, 256, 262–264, 284, 296–297, 308; c. 5, s. 47–58, 142, 191–236, 195–196, 232, 270–280, 288–289, 307, 311; c. 6, s. 37–50, 92, 108–109, 127, 171, 218, 208–235, 236–237, 242, 283, 354, 362, 383). Millî Eğitim Bakanlığı.

Ocak, A. Y. (1992). *Kültür tarihi kaynağı olarak menakıbnâmeler*. Türk Tarih Kurumu.

Ocak, A. Y. (1996). *Türk sufiliğine bakışlar*. İletişim.

Oğuz, Ö. (2008). *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Grafiker.

Özdemir, A. (2007). *Bütün yönleriyle Türk halk edebiyatı bilgileri*. Bordo Siyah Klasik.

Riyâhî, M. E. (1995). *Osmanlı topraklarında Fars dili ve edebiyatı*. İnsan.

Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt masalları*. Akçağ.

Schimmel, A. (1973). Mevlâna C. Rûmî'ye göre Konya'da gündelik hayat. *Mevlânâ'nın 700. ölüm yıldönümü dolayısıyla uluslararası Mevlâna semineri* içinde (ss. 138–142). TIB.

Schimmel, A. (1999). *İslâm'ın mistik boyutları* (S. Özkan, Çev.). Kabalcı.

Schimmel, A. (2007). *Ben rüzgârım sen ateş* (S. Özkan, Çev.). Ötüken.

Seyhan, E. (2007). *Tasavvuf edebiyatında Mevlânâ ve Mevlevî*. Sır.

Şimşek, S. (2005). Mevlânâ'da mizah ve nükte. *Tasavvuf Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı, 6*(14), 525–548.

Yeniterzi, E. (1997). *Mevlânâ Celâlettin Rûmî*. Türkiye Diyanet Vakfı.

Yeniterzi, E. (2006). Klasik Türk edebiyatı ahlâkî mesnevîlerinde Mevlânâ'dan izler. *Klasik Türk kültürü, edebiyatı ve sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 11–17). Selçuk Üniversitesi.

Yıldırım, D. (1997). Sözel eleştiri türü ve Nasreddin Hoca bildirileri üzerine birkaç söz. *Nasreddin Hoca sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 57–59). Kültür Bakanlığı.

Yıldız, A. D. (2004). Eski bir bahçenin yeniden düzenlenişi ya da Fuzûlî'nin Hikâye-i Leylâ ve Mecnûn'u sunuşu. *Bilig*, (29), 201–222.

Extended Abstract

Introduction

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, described in the article as a thirteenth-century Turkish Sufi, poet, and sage who lived in Konya, is best known for the Mesnevî, comprising six volumes and approximately 26,000 couplets. The article situates the work in the period of fragmentation that followed Mongol domination of the Seljuk state, in which Mevlânâ regarded the salvation of society as identical with the salvation of the individual.

The work takes its name from the mesnevî verse form, in which each couplet rhymes internally and which is therefore suited to narrative and didactic genres. The article identifies its most evident stylistic feature as the

principle "el-mecâzu kantaratu'l-hakîka", through which Mevlânâ brings together Qur'anic verses, hadiths, stories, anecdotes, legends, and knowledge from fields such as astronomy and medicine. Characterized also as a man of the people (halk adamı), Mevlânâ drew extensively on the products of oral tradition and combined the prose narrative genres of folk literature within the verse form of the mesnevî. The study asks which folk literature text types Mevlânâ included in the Mesnevî and for what purposes he used them.

Method

The study is a textual examination of the Mesnevî, cited throughout in the Turkish translation by V. Ç. İzbudak published by the Ministry of National Education in 1991. The article proceeds by text type, defining each with reference to Turkish folk literature scholarship, for example the division of folk narratives into love and heroic stories and Antti Aarne's grouping of tales into animal tales, tales proper, and jokes, and then discussing the passages of the Mesnevî that belong to it with reference to the text and to the secondary literature on Mevlânâ. Because the study is based on published texts, the article states that it did not require ethics committee approval.

Results

According to the article, Mevlânâ constructed the work as a sequence of stories drawn from Indian sources such as the Panchatantra and Kalila and Dimna, from Şems, and from works by Attâr and Gazzâlî, among others, and through these stories he converts Sufi truths into counsel on practical ethics. Within the folk narrative (halk hikâyesi), eleven love stories are identified, among them Leylâ and Mecnûn, the three princes, the king of Mosul, the Indian slave, three unnamed stories of a lover and a beloved, the lover from Bukhara, and the young man and the girl. These stories serve to convey the stages of the transition from human to divine love; in the Leylâ and Mecnûn story, Mecnûn's dismounting from his camel is treated as a symbol of the passage from metaphorical (mecâzî) to divine love. Six heroic stories are identified, in which the struggle with the lower self (nefs) is designated the greater war and combat on the battlefield the lesser war, the former being held superior; the stories also define the ideal warrior and the station of martyrdom.

Among tales (masal), the Mesnevî uses animal tales, such as the merchant and his parrot and the lion and the beasts of prey. Many of these tales carry traces of Indian sources and of Attâr's works but are not quoted directly; they are reshaped with Islamic features in Mevlânâ's own style; animals symbolize human dispositions, such as cruelty in the wolf and cunning in the fox, and the tales serve the recognition and overcoming of the animal self (nefs-i hayvânî) in Sufi discipline. Mevlânâ himself states that the tales children tell contain many secrets and counsels.

The article identifies twenty-one jokes and humorous anecdotes (fıkra), which are used to provoke thought while amusing. Mevlânâ likens wit to a sharp sword that must be used with care. Through the joke types Behlül, Cuha, and Delkak, Mevlânâ voices social criticism, proposes remedies for the shortcomings he criticizes, and calls all people to unity without excluding anyone.

Stories of the prophets (kısâs-ı enbiyâ) are used frequently. Mevlânâ states that he follows the Qur'anic style and compares the story to a measuring vessel whose meaning is the grain within it. The Mesnevî includes stories of prophets from Adam to Muhammad, as well as of figures whose prophethood is disputed, such as Hızır. The stories are interrupted by related stories, end with counsel, and invite the reader to draw lessons from past events.

Hagiographic legends (menkıbe) are rich enough, according to a source the article cites, to form a book of saints' legends. They concern figures such as Şeyh Dekûkî, whose legend extends over nearly four hundred couplets, İbrâhim Edhem, Bâyezîd-i Bistâmî, and Hasan-ı Harakânî, as well as unnamed saints. The article considers that Mevlânâ used these legends to explain verses and hadiths and to clarify difficult subjects. In the epic narratives of Ali (cenknâme), Ali is described as the lion of God, and his victory is attributed to knowledge and forbearance rather than to the sword, while the Hamzanâme material, exemplified by Hamza entering battle without armor, presents a role model striving in the way of God.

Conclusion

The article concludes that Mevlânâ drew on these folk literature text types to define a model of the human being in thirteenth-century Anatolia, converted them into instruments of counsel that support self-knowledge, and structured the work as a guide on the Sufi path (seyr-i sülûk). Love stories are the more preferred of the two kinds of folk narrative. The article considers that Mevlânâ's aim was to use these text types to interpret the verses of the Qur'an and the hadiths of the Prophet Muhammad so that their layers of meaning become accessible to people of every level of understanding. On this basis, the article states that the Mesnevî can be described as an ontological book of love that leads the human being, created through love, to question creation and existence within an epistemology of love.

A Study on the Types of Folk Literature Texts in Rumi's Masnavi

Şimşek, Selami; Baki, Yasemin

ABSTRACT

Rumi, who lived in the 13th century, was a Turkish Sufi, poet, and sage. Among his many works, the Masnavi stands out as his most significant contribution. Comprising six volumes and nearly 26,000 couplets, the Masnavi serves as a symbolic representation of Rumi's influential role in shaping Anatolia's spiritual and cultural identity. Renowned for the enduring power of his words, Rumi offered teachings that shed light on a society facing deep crisis, opening a new path during a turbulent era in Anatolian history. Notably, he enriched these teachings by drawing from the very cultural products of the people, incorporating elements of folk culture and literature into his most celebrated work. This study explores the various genres of folk literature employed by Rumi in the Masnavi and the purposes behind their inclusion, framing him not only as a scholar, Sufi, and poet, but also as a man of the people. The analysis reveals that Rumi skillfully blends mystical truths with practical ethical guidance, weaving together diverse textual forms in a way that makes the Masnavi accessible to readers from all walks of life. The genres identified include folk tales, fairy tales, humorous anecdotes (fıkra), Qisas al-Anbiya (stories of the prophets), hagiographies (menkıbe), and epic narratives such as the Cenkname of Ali and the Hamzanama. Ultimately, the findings suggest that Rumi constructs the Masnavi as an ontological book of love, one that invites reflection on the human condition, creation, and existence through a metaphysical epistemology grounded in love.

Keywords: Rumi*, Masnavi,* folk literature, text types

[1] Mecâz, hakikatin köprüsüdür.